

PŘEDPOKLADY STUDIA PŘEDTOLERANČNÍ CÍRKVE

Eva Melmuková-Šašecí

Soustavné a kritické studium předtoleranční církve není dosud samozřejmostí. I některé cenné monografické práce, resp. edice či regesta pramenů zejména starších autorů (Adámek, Bednář, Hrejša, Šimák a jiní), právě tak jako novější vesměs regionálně zaměřené studie a články postihují pouze určitý časový nebo obsahový výsek, nikoli existenci předtoleranční církve jako celku se všemi vztahy a souvislostmi. Je to pochopitelné, uvážíme-li, že pozornost historického zkoumání byla u nás od počátku věnována především době husitské a později i století světové reformace, kdy dozrávalo také svébytné svědectví Jednoty bratrské. Intenzita zkoumání novějších a nových dějin evangelické církve jako by klesala směrem do minulosti až k tolerančnímu patentu; období pobělohorské a předtoleranční se studovalo v podstatě pouze jako něco odvozeného, jako spojovací článek předbělohorské a toleranční církve, v podstatě trpný a netvůrčí. Přestávalo se na zjištění, co si předtoleranční evangelíci dokázali uchovat z duchovní atmosféry českého evangelictví České konfese a Rudolfova majestátu a na co zapomněli, nebo v čem byli případně pomýleni. Zkoumalo se, na co mohla vůbec navázat toleranční církev a nakolik se mohli o něco opřít toleranční kazatelé, když vlastně museli budovat sbory od základu a poučovat

většinou teprve své ovečky v hlavních důzrazech světové reformace.

Aktivní, tvořivá svébytná existence předtolerančního evangelictví je posud málo vnímanou skutečností. Vážné a systematické studium evangelictví této doby jako zvláštního a nezaměnitelného historického jevu, který má svůj význam nejen jako spojovací článek, ale především sám v sobě, vyžaduje nezbytně věnovat pozornost třem základním okruhům, a to: a) vymezení předmětu studia, b) stanovení příslušné metodiky, c) nástinu pracovního programu.

A. Předmět studia je třeba pro správné vymezení formulovat v pokud lze přesné a vyčerpávající výpovědi ve dvou rovinách - konkrétní a obecné a podrobit pak tuto výpověď dalšímu rozboru.

Předmětem studia tedy bude v konkrétní rovině (i v obecné) společenství, resp. obecenství církve žijící bez zákonného uznání určitým způsobem v období 1627 (resp. 1628) - 1781 v českých zemích.

Jde o specifické církevní obecenství, nikoli o souhrn osamocených jednotlivců, ani pouze o zbytek masového hnutí nebo instituce minulosti. Jde o svérázný, neproklamovaný systém úzkých kontaktů a vzájemné spolupráce potomků a pokračovatelů různých evangelických jednot předbělohorské doby. Tento systém se vyznačoval vývojem zajímavé vnitřní struktury. Prolínaly se zde organizační prvky, vnášené sem shora pomáhajícími zahraničními evangelickými církevními institucemi a jejich služebníky, a organické prvky, vytvářené neustále pokračující přestavbou celého systému zdola. Obě linie se ve zkoumaném období nevyučovaly ani nekřížily, koexistovaly vedle sebe a nevyvíjely celkem na sebe navzájem morální ani jiný nátlak, poněvadž znaly dobře prostředí, ze kterého vycházely. Prvním úkolem je tedy sledování vývoje této nově se tvořící struktury.

V průběhu života pěti, resp. šesti generací, nemůže jít o existenci neměnnou. Každá z těchto generací, a některá ve svém životě i vícekrát, musela reagovat na nové podněty přátelské i nepřátelské, ujasnovat si v rozhovoru různých stanovisek svou vlastní cestu a své osobité zaměření. Styk s evangelickou cizinou, prostředkovaný kazateli a kolportéry knih a nově získávanou literaturou, přinášel informace o mnoha nových pohledech a důzrazech, zprávy někdy kusé a jindy obširnější, vždycky však nepřímé a podávané již s určitým kladným nebo záporným zaujetím. Také denní konfrontace s teorií a praxí soudobého římského katolictví nebyla snadná. Bylo třeba se uvarovat jednostranně černobílého hodnocení, nebylo možno zapomenout, že i tato "jednota římská" má pod nánosem lidských nálezků ve svém základě život a dílo Ježíše Krista. Nejnebezpečnější pro vlastní orientaci evangelického společenství nebyly zjevné nesprávnosti, ale skryté a mýlící polopravdy.

Specifické české evangelické církevní obecenství, žijící určitým způsobem bez zákonného uznání, má v evropském kontextu nejznámější období u valdenských, v Jednotě bratrské, v italských, španělských evangelících, novokřtěncích, francouzských hugenotech, ale i v anglických katolicích 17. století. Ve všech zde uvedených i jiných podobných případech i ve světovém kontextu jde o předkonstantinský typ církve. Jsou to společenství zbavená zátěže císařopapismu v robustní či zjemnělé formě, zbavená vedlejších funkcí společenské organizace, jichž nebyla ušetřena později ani církve trpěná, tolerantní. Analogie k původní předkonstantinské církvi je tím jasnější, čím menší je závislost těchto společenství na okolních pokonstantinských formacích. Tato analogie může při hlubším zkoumání přispět i k objasnění a lepšímu chápání některých skutečností novozákonní církve a oživit některou parciální petrifikovanou výpověď, podobně jako např. mnohem mladší analogický etnografický materiál může oživit zlomkovitou a někdy izolovanou výpověď archeologického výzkumu. V případě českých evangelíků 17. a 18. století mluvíme o do-

bě nám nepřilíží časově vzdálené. Na ni už navazují počátky národního obrození, což je tematika dobře zakotvená v obecném povědomí českého národa a dostatečně živá. To je značná výhoda oproti studiu starších společenství, kde celková historická atmosféra je vzdálenější našemu současnému chápání a tím i existence takového církevního společenství méně srozumitelná. Výhodou je rovněž poměrně dlouhý časový rozsah 150 - 160 let, v jehož rámci lze již sledovat jednotlivé vývojové stupně.

České evangelické společenství žilo na určitém místě. Je přirozené, že neslo na sobě rysy dřívějšího vývoje českého evangelictví v období první i druhé reformace. Reagovalo vzhledem k centrální geografické poloze v Evropě znovu na mnoho podnětů z různých stran. Přemíra informací vedla ovšem někdy spíše k nezvládnutí a desorientaci.

B. Metodika. Oproti metodice studia pokonstantinského typu církve je třeba konstatovat v naší souvislosti podstatný rozdíl. Především jde o rozdíl v pramenné dokumentaci. Předkonstantinský typ církve nemá dostatek primárních výpovědních pramenů (prameny čistě správní jsou jiného charakteru), v určitých obdobích téměř žádné. Pokud přesto existují, tvoří zpravidla souvislou řadu nebo celek, ale jsou ojedinělé a většinou nutně vytržené z dalšího obsahového i formálního kontextu.

Neexistují téměř ani přímá svědectví, nýbrž vesměs svědectví zprostředkovaná, podávaná již z určitého zorného úhlu s přísně kritickým a většinou negativním hodnocením. Nelze tedy postupovat při práci s těmito prameny obvyklým způsobem, ale je nutno provést nejprve jejich rozbor a vypreparovat jádro vlastní výpovědi.

S tím souvisí i obecný rozdíl hloubkového průzkumu předkonstantinského typu církve od běžného historického studia oficiálních informací. Je nutná základní rekonstrukce

zcela nebo téměř zcela zmizelé skutečnosti. Zatímco studium oficiálních formací lze přirovnat k památkové rekonstrukci budovy nebo případně i ruiny, hloubkový průzkum předkonstantinského typu církve lze srovnat jedině s archeologickým průzkumem. I zde je vše pohřbeno v zemi, někdy se některý detail objeví téměř nečekaně, zpravidla je však třeba mnoho úsilí pokusných sond, revidovaných a zpřesňovaných hypotéz.

Hloubkový průzkum předtoleranční evangelické skutečnosti má proti průzkumu starších obdobných typů církve velkou výhodu v tom, že spadá právě do období, kdy se vytvářela obecná správní a kancelářská agenda. To je pomocí při rekonstrukci nikoli pouze ojedinělých událostí a několika třeba i ze souvislosti vytržených jmen, případně vůdčích osobností, ale celé zaniklé skutečnosti s původní problematikou a soudobnými vztahy. U nás lze evokovat zejména v poslední fázi prakticky celé sbory v jejich tehdejších poměrech a souvislostech. Je ovšem nutno velmi pečlivě vážit jednotlivé správní i ostatní druhotné prameny, ale jejich kombinace a vzájemná porovnávání mohou vést k velmi pozitivním výsledkům. Základními správními a ostatními druhotnými prameny této doby jsou jednak všechny prameny evidanční povahy (katastry, matriky, účelové soupisy - z nich zejména zpovědní seznamy a toleranční přihlášky aj.), různá soudní akta týkající se kacířství, ale i vizitační knihy farností, zprávy misionářů atd. Mnohé z nich jsou přístupny v edicích, většina však je posud ukryta v archivech.

C. Pracovní program. Východisko zkoumání je v našem případě v jeho časovém závěru, který je současně i vyvrcholením, a to z důvodu praktického i obsahového. Praktickým důvodem je prostě fakt, že nejuplněnější seznam evangeliků v sledovaném období poskytují toleranční přihlášky, i když ani zde nelze mluvit o vyčerpávající úplnosti, protože zdaleka nešlo o přihlášky všech, kteří se v době předtoleranční považovali

za evangelíky. Obsahový důvod spočívá v tom, že přelom doby předtoleranční a toleranční znamená i nejzazší bod svébytného vývoje evangelického ilegálního společenství.

Pracovní program obsahuje celkem tři okruhy:

- 1) Rekonstrukce první členské základny tolerančních sborů, tj. proklamované části předtolerančního evangelického společenství 4., 5., resp. 6. generace. Studium jeho profilu vnějšího (sociálního, ekonomického, generačního atd.) i vnitřního (vyznání a životní způsob).
- 2) Rekonstrukce vývoje od roku 1627 (resp. 1628) až k proklamované části evangelického společenství - studium vnějších i vnitřních podnětů a reakcí na ně.
- 3) Rekonstrukce vývoje od roku 1627 (resp. 1628) v oblastech, kde k proklamaci nedošlo, nebo jen sporadicky. Studium důvodů zániku nebo nerealizované proklamace.

Závěrem připomínám, že se výhledově připravuje jako metodická a pracovní pomůcka přehledné kritické zhodnocení jednotlivých typů pramenů a literatury.

VÝVOJ CÍRKEVNÍ ORGANIZACE EVANGELÍKŮ ZA PROTIREFORMACE

Ilja Burian

Kněz Jan Laetus Čáslavský líčí náboženskou situaci v Čechách ke konci 16. století takto: První houf náboženský v Čechách jsou Luteráni, druhý houf jsou Katolíci, ale těch je méně než Luteránů. Kališníků je ještě dost, ale kdyby byl examen, bude mezi nimi nejvíc Kalvínů. Kalvíni jsou však i samostatní a uvědoměli a není jich málo. Velký houf je Bratří, kteří stále rostou.¹ Laetem jmenované Luterány považují za stoupence Formule svornosti a Kalvíny mezi Kališníky za Filipisty. Všechny evangelické směry v Čechách kryla Česká konfese. Lutersky orientovaní bohoslovci viděli v České konfesi pravou Aušpurskou konfesi a přesvědčovali o tom sebe i jiné.² Jednota bratrská v Čechách tvořila pod krytem České konfese určitou církev v církvi.

Na Moravě pracovaly vedle sebe v posledních desetiletích před Bílou horou čtyři evangelické církve. Luteráni podle Formule svornosti s ústředím v Holešově a od r. 1615 v Lipníku nad Bečvou,³ přibližně stejně početní Filipisté s ústředím ve Velkém Meziříčí a od r. 1596 ve Starči u Třebíče.⁴ Tato církve jako jediná z moravských evangelických církví spolupracovala s pražskou konsistoří podobojí. Vedle těchto dvou